

A.A.YADİGAROVA

dissertant

Azərbaycan Dillər Universiteti

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 60)

RİTORİKA, NİTQİN ƏSAS KEYFİYYƏTLƏRİ VƏ PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN NİTQİ

Açar sözlər: nitq, ritorika, dövlətçilik, Azərbaycan dili, prezident, İlham Əliyev, dilçilik, üslub.

Ключевые слова: речь, риторика, государственность, Азербайджанский язык, президент, Ильхам Алиев, языкознание, стиль.

Key words: speech, rhetoric, statehood, Azerbaijani language, president, Ilham Aliyev, linguistics, style.

Dünyada yalnız seçilmiş şəxslərin – şairlərin, yazıçıların, humanitar sahədə çalışan alimlərin, siyasətçilərin və digər bu qəbildən olan insanların özünəməxsus dili və üslubu olur. Onların timsalında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də cəmiyyətin fəvqündə dayanan bir şəxsiyyət kimi özünəməxsus dil və üslub xüsusiyyətlərini artıq bütün dünyaya nümayiş etdirmişdir. İlham Əliyevin dili dedikdə, onun səciyyəvi dil xüsusiyyətləri başa düşülür. Onun dili səlis, aydın, konkret, məntiqli, düzgün, yığcam, zəngin, canlı, ahəngdar, sadə və dəqiqlik kimi əsas tələbləri özündə birləşdirir. Bu saydığımız dil-nitq xüsusiyyətinin hamısı mahir nətiq kimi prezident İlham Əliyevin çıxış və müsahibələrində öz əksini tapır.

Dünyanın bütün ölkələrində öz gözəl və mahir nitqi ilə tanınan, Azərbaycanın yürütdüyü siyasətin tərəfdaşları tərəfindən birmənalı şəkildə sevilən Prezident İlham Əliyevin qazandığı uğurlar içərisində onun gözəl nitq mədəniyyətinə sahib olmasının rolu böyükdür. Bu gözəl ritorik qabiliyyəti ilə dəfələrlə Avropa Şurasında və başqa rəsmi məqamlarda düşmənlərini məğlub edib, dostlarını sevindirən Prezident İlham Əliyev bu sahədə fenomenal şəxsiyyət səviyyəsinə ucalmışdır.

Möhtərəm Prezidentimiz milyonlardan birinə nəsib olan ritorik qabiliyyətə malikdir. O, ana dilini sevir və incəliklərinə qədər onu öz nitqində əks etdirir. İngiliscə, fransızca, rusca, türkcə nitqi ilə hamını – müsahibləri və dinləyicilərini heyran qoyan cənab İlham Əliyev dünya miqyaslı fenomenal şəxsiyyət səviyyəsinə necə yüksəlmişdir? Bunun əsas səbəbi onun bənzərsiz bir yaddaşa, möhkəm məntiqə, yüksək psixoloji keyfiyyətlərə malik olmasıdır. Bu gözəl keyfiyyətlərin içərisində ritorikaya bələd olması və onu yüksək qiymətləndirməsi də diqqəti cəlb edir.

İlham Əliyevin dilini (geniş mənada ünsiyyət vasitəsi, dar mənada özünü təqdim vasitəsi olaraq) daha dərindən araşdırmaq üçün ritorika nədir və onun tarixi necə olmuşdur məsələsinə qısa nəzər salmaq yerinə düşərdi.

R ritorika iki mənada işlədilir. 1) aydın, mədəni, səlis, anlaşıqlı və s. nitq haqqında elm; 2) ən kamil nitq.

Qədim yunanlar ritorikanı yalnız elm mənasında işlətməmişlər, nətiqə isə orator demişlər. Əsl nətiq odur ki, danışdığı dili gözəl bilsin, fikrini gözəl və məharətlə ifadə edə bilsin, harada danışdığını, kimə danışdığını nəzərə alsın, nitqinin mövzusunu göz önündə saxlasın. Burada üslubiyyət (üslublar) meydana çıxır.

Dilçilikdə, ədəbiyyatşünaslıqda, musiqidə, vokal sənətində, memarlıqda, xalçaçılıqda və insan idrakının, sosial şüurun fəaliyyət göstərdiyi bir sıra sahələrdə üslub (stil) aparıcı xüsusiyyətə malikdir. *Stil* sözü dünya elmində və mədəniyyətində üsluba nisbətən daha qədimdir.

“Stil sözü yunan dilindən latın dilinə keçmiş, “şilus” sözündən olub, çubuq, qələm deməkdir. Sonradan bu söz yazı manerası “obraz” sisteminin, bədii təsvir vasitələrinin, yaradıcılıq üsullarının ümumiliyi olub, ideya vəhdəti eyniliyi ilə şərtləndirilir”.

Üslub termini isə ərəbcə tərz, ifadə tərz, üsul mənasındadır.

Üslubun yaranması və çoxlu üslubların meydana gəlməsi dilin inkişafı ilə bağlıdır. Bütün dil üslubları, dilin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Üslub, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, çox geniş anlayışdır. *“Bu gün artıq akademik üslub, arxaik üslub, dialoq üslubu, monoloq üslubu, janr üslubu, realist üslub, romanik üslub, funksional üslub, bədii üslub və s. üslublar vardır ki, bunların hamısı dilin inkişafı ilə və tarixi durumu ilə bağlıdır. Bundan əlavə, poetik üslub, ayrı-ayrı sənətkarların fərdi üslubu da vardır ki, onlar da bilavasitə dilin və sənətin inkişafı ilə bağlıdır”* (4).

İndi hər bir sahənin öz üslubu vardır; memarlığın, cərrahiyyənin, geoloji axtarışların, tikinti və s. Rus alimi Olqa Axmanova yalnız dillə bağlı üslubun 37 növünü göstərir.

Üslubiyyat, ritorika bir elm sahəsi kimi, qədim Yunanıstanda yaransa da, şərqdə Aris-toteli, Siseronu və başqalarını oxumadan üslub məsələsi haqqında qiymətli fikirlər söyləmişlər. Üslub-ritorika-bələğətli mədəni inkişaf və konkret sahə ilə bağlıdır. Məsələn, XVI əsrdə roman, dram əsəri və başqa yazılı ədəbi növlər olmadığından, yalnız qəzəl janrı inkişaf etmişdir. Buna görə də M.Füzuli deyirdi:

*Qəzəldir səfa bəxşi əhli nəzər,
Qəzəldir artıran şairin şöhrətini.
Qəzəl de ki, məşhuri dövrən ola,
Oxumaq da, yazmaq da asan ola* (4).

Bəzən ritorika söz oyunu, mənasız danışıq kimi də başa düşülmüşdür. Hələ böyük fansız yazıçısı V.Hüqodan başlamış, çoxları ritorikanı mənasız pafos kimi qiymətləndirmişlər.

Müasir dövrdə artıq, rəsmi-kargüzarlıq termini ayrı-ayrılıqda işlənir, çünki rəsmi üslub ilə kargüzarlıq üslubu bir çox cəhətlə bir-birindən fərqlənir. Bircə misalla kifayətlənək: rəsmi üslubun ən geniş yayılmış növü dövlət başçılarının inoqراسiya nitqidir. Burada ədəbi dilin yüksək tələblərinə cavab verməklə, xüsusi intonasiya ilə, məsuliyyəti üzərinə götürmə ahəng və ifadələri ilə yeri gəldikcə terminlərdən istifadə etməklə çıxış edilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2003-cü ilin 31 oktyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi andiçmə mərasimindən bir neçə məqama diqqət edək: *“Hörmətli xanımlar və cənablar! Hörmətli qonaqlar! Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməyimlə mənə göstərilmiş bu böyük etimada görə Azərbaycan seçicilərinə, Azərbaycan vətəndaşlarına, bütün Azərbaycan xalqına öz dərin təşəkkürümü bildirirəm. Mən bu böyük etimadı doğruldacağam. Bu vəzifənin öhdəsindən layiqincə gələcəm. Heydər Əliyevin siyasəti Azərbaycana böyük uğurlar gətirib. Bütün sahələrdə Azərbaycan inkişaf edir, uğurlar qazanır. Beynəlxalq aləmdə Azərbaycan yüksəlir, uğurlar qazanır. Azərbaycan Beynəlxalq aləmdə özünə layiq yer tuta bilib, Azərbaycanın nüfuzu artıb. İndi Azərbaycanla hesablaşırlar, Azərbaycana hörmət edirlər. Regionda bütün beynəlxalq, irimiqyaslı layihələr Azərbaycanın iştirakı ilə, onun milli maraqlarının nəzərə alınması ilə həyata keçirilir. Yaşasın Azərbaycan xalqının milli lideri, müasir qurucusu Heydər Əliyev! Yaşasın doğma Azərbaycan xalqı! Yaşasın Azad və müstəqil Azərbaycan!”* (5).

Biz burada rəsmi üslubun ən geniş yayılmış növlərindən birini – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2003-cü ildə Prezident seçilməsi münasibətilə vətənə, xalqa, dövlətə sədaqət andını misal verdik. Göründüyü kimi, andiçmə mətni tam rəsmi üsluba uyğun olaraq:

a) *Bir neçə hissədən ibarət idi:* 1) Mərasim salonundakıları salamlamaq; 2) Heydər Əliyev siyasətinə sadıq qalmaq; 3) Azərbaycanın gələnlərini getdikcə artırmaq; 4) Xalqın güzəranını yaxşılaşdırmaq; 5) Dağlıq Qarabağ məsələsini həll etmək.

b) Burada yalnız rəsmi üslubun qaydalarına əməl etmək: 1) İntonasiyanı rəsmi qurmaq; 2) Heç bir bənzətmədən, təşbehdən istifadə etməmək, 3) Obrazlı ifadələr işlətməmək; 4) Terminlərdən istifadə etməmək; 5) Diplomatik qanunlara əməl etmək.

Yeri gəlmişkən, eyni adamın eyni münasibətlə müxtəlif mühitdə etdiyi çıxışı əvvəlki ilə müqayisə üçün veririk. Məlum olur ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev təntənəli andiçmə mərasimindən sonra 2003-cü il oktyabrın 31-də “Gülüstan” sarayında bu əlamətdar hadisə münasibətilə təşkil olunmuş rəsmi qəbulda çıxış etmişdir. Prezident demişdir:

“Hörmətli xanımlar və cənablar! Əziz qonaqlar! Mən sizin hamınızı ürəkdən salamlayıram və dəvətimizi qəbul edib bu axşam qəbulda iştirak etdiyinizə görə sizə təşəkkürümü bildirirəm. Bu gün mənim həyatımda çox əlamətdar bir gündür. Azərbaycan xalqının dəstəyi ilə mənə göstərilən böyük etimadın nəticəsində bu gün mən Prezident vəzifəsinin icrasına başlayıram. Mən bu gün də, bundan əvvəlki çıxışlarımda da gələcək planlarım haqqında ətraflı danışmışam. Düşünürəm ki, bu gün ən çox sevinən, bu günü gözləyən Cənab Heydər Əliyevdir (Ümummili lider Heydər Əliyev o günlərdə ABŞ-ın Klivlend xəstəxanasında yatırdı. – A.Y). Ona görə də mən istəyirəm ki, ilk badəni Cənab Prezident Heydər Əliyevin sağlığına qaldıraq. Ona uzun ömür can sağlığı arzulayaq.

Biz bu gün neft strategiyası haqqında danışırıq, ancaq bilməliyik ki, əgər onun belə uğurla həyata keçirilməsi üçün 1970-ci illərdə möhkəm zəmin yaradılmasaydı, indi gördüyümüz işləri yerinə yetirə bilməzdik. Yəni o dövrdə də Heydər Əliyev öz xalqına xidmət edirdi.

Təklif edirəm bu badələri Cənab Prezidentin sağlığına qaldıraq. Biz hamımız, bütün Azərbaycan xalqı ona can sağlığı, uzun ömür arzulayır və onun vətənə dönməsini səbirsizliklə gözləyirik. Cənab Prezidentin sağlığına” (5).

Bu nitqin əvvəlkindən linqvistik fərqlərinə diqqət yetirək. Hər iki nitqin müəllifi eyni adamdır. Dinləyicilər, demək olar ki, eyni idi. Amma nitqin məqsədi fərqlidir. Buradan da aşağıdakı nitq fərqləri meydana çıxır:

1. Birinci çıxışda rəsmi ifadələr işlədilir yəni rəsmilik üstünlük təşkil edir.

2. İkinci çıxışda çörək vardır. Ona görə də milli adətimize görə çörəyə hörmət iştirak edənləri səmimi araya gətirdiyi kimi buradakı çıxışlar da səmimi, mülayim intonasiya ilə müşayiət edilir.

3. Söz seçimi və onların işlədilməsi də fərqlidir.

4. Burada iştirak edənlər, əvvəlki məclisdən fərqli olaraq, sanki, bir məqsəd üçün toplandığından Prezidentin çıxış tərzində onlarla uzlaşmalıdır. Doğrudur, nitq üslubunda sağlıq demək üslubu müstəqil nitq fiquru deyil. Amma burada bənzərsiz bir arzu, yaxınlıq hökm sürürdü. O da çıxışın tərzində aydınca görünür.

5. Bu nitq qısa və məzmunlu olması ilə əvvəlkindən seçilir.

6. Ən əsası isə, eyni natiqin eyni auditoriyaya müraciəti zamanı Prezident çıxışının rəsmi inoqurasiyasının davamı olduğunu unutmur.

Bu iki çıxışın arasında orta mövqe tutan Prezidentin qəbuldakı nitqi, son yekun nitqi diqqəti cəlb edir. Bu çıxış məzmunca əvvəlkindən fərqləndiyi üçün buradakı intonasiya, söz seçimi, cümlə quruluşu da əvvəlkindən fərqlənir. Burada nitqin müraciəti, təşəkkür və arzu-plan məzmunundan istifadə edilir. İlham Əliyev qəbuldan sonra yekun nitqi söyləyir:

“Hörmətli xanımlar və cənablar, Hörmətli qonaqlar!

Mən bu tədbirdə iştirak edən xarici ölkələrdən gəlmiş qonaqları bir daha salamlamaq istəyirəm. Mən andiçmə mərasimində iştirak etmək üçün ölkəyə gələn Sergey Mironoviç Mironovu salamlamaq istəyirəm” (5).

Sonra Azərbaycan Rusiya əlaqələrindən danışır. Bundan sonra Ukrayna, Gürcüstan və Türkiyə nümayəndələrinə təşəkkür edir. Nitqinin sonunda Prezident Azərbaycan xalqının bütün təbəqələrinə təşəkkür edərək deyir:

“Bu gün mən bu masa arxasında Azadlıq meydanında toplaşmış və şənələnən soydaşlarımızı salamlayıram. Qaçqın düşərgəsində yaşayan soydaşlarımızı salamlayıram. Orduda

xidmət edən, sərhədlərimizin keşiyində duran əsgərlərimizi salamlayıram. Bu gün növbədə olan həkimlərimizi, hər bir Azərbaycan vətəndaşını salamlayıram. Mən hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün Prezident olacağam və Azərbaycan xalqının etimadını doğruldacağam.

Bu badəni Azərbaycan xalqının şərafinə qaldırıram” (5).

Göründüyü kimi, üçüncü niqdə rəsmilik də güclüdür. Yəni rəsmi üslub elementləri özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. İntonasiya isə fikrin dinləyicilər tərəfindən düzgün başa düşülməsini təmin edir. 2 cümləyə diqqət edək:

1) *“Mən burada iştirak edən xarici dövlətlərdən gəlmiş qonaqları bir daha salamlayıram!* İntonasiya elə qurulmuşdur ki, hamıya aydın olur. Prezident iştirak edən xarici dövlətləri deyil, onların nümayəndələrini salamlayır.

2) *“Bu gün mən masa arxasında Azadlıq meydanında toplaşmış və şənələnən soydaşlarımızı salamlayıram”.* Burada da natiqin düzgün intonasiyası cümlənin düzgün başa düşülməsinə kömək edir.

Göründüyü kimi, müqayisə etdiyimiz üç nitq məqamının natiqi eyni adam, dinləyiciləri eyni adamlar olmasına baxmayaraq, yüksək nitq mədəniyyətinə malik olan İlham Əliyev bu nitqlərin hər üçünün yalnız öz təyinatı üzrə mənimsənilməsinə bacarıqla təmin edir. Burada səlislik aydın hiss edilir.

“Mən tam əminəm ki, illər keçdikcə Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətləri bütün dünya biləcək. Biz bundan sonra da çalışacağıq ki, dünya ölkələri bu soyqırımı rəsmən soyqırım kimi tanıssınlar”

Ritorikanın əsas tələblərinin İlham Əliyevin nitqində əməl olunmasına diqqət edək. Nitqin əsas keyfiyyətləri-tələbləri aşağıdakılardır:

1. Düzgünlük. Düzgün faktlara və rəqəmlərə əsaslanan natiq inamla danışır. Ona görə də nitqi cəlbedici olur. Düzgün danışq nitqin və ya təklifin qəbul olunmasında əsas şərtidir. Məsələn, 1994-cü ilin noyabrın 17-də Çıraq-1 Platformasından ilk neft alınıb Səngəçal termi-nalına göndərildi. ABŞ energetika naziri bu hadisəni *bayram* adlandırdı. İlham Əliyev isə dedi – Fikrimcə, bu gün Azərbaycan tarixində dönüş nöqtəsidir. İnvestisiyanı 2,5 mlrd. dollar etmək lazımdır. İlham Əliyevin bu mövqeyi – sözləri Amerika, Türkiyə hökumətlərini inandırdı.

2. Səlislik. Nitq prosesində **e, ə, j** və **s**. kimi səsləri lüzumsuz yerə çıxarmaq, hazır (loru) və erodal ifadələrdən istifadə etmək nitqi korlayır. Bu hala çox vaxt televiziya aparıcılarının və bəzi məmurların nitqində rast gəlirik. Məsələn, Qarabağ – e məsələsi – i, belə deyək də, bizim üçün prioritetdir. Bu cümlə qeyri-səlis və bezdiricidir. İlham Əliyevin nitqində isə bu kimi qeyri-məqbul elementlərə rast gəlmək mümkün deyil. Buna misal verməyə lüzum görmürük.

3. Aydınlıq. Doğrudur, diplomatik üslubda fikir açıq, aşkar şəkildə ifadə edilmir. Amma başqa üslublarda fikir aydın şəkildə ifadə edilməli, dinləyənin anlama koduna oturmaldır. İlham Əliyevin nitqi aydınlığı ilə həmişə seçilir. Məsələn, *“Bizim çox səmimi siyasətimiz var. Biz hər bir ölkə ilə səmərəli iş birliyi qurmaq fikrindəyik, bunu edirik. Ona görə də istər-istəməz Azərbaycan dünyada bir görüşmə nöqtəsi kimi tanınır.”* Burada fikrin necə aydın ifadə edildiyini görmək çətin deyil.

4. Məntiqilik. Bu o deməkdir ki, natiqin hər bir cümləsinin məntiqi mənası nəticəsi fikir tamlığı olmalıdır. Əks təqdirdə nitq qüsurlu hesab edilir. İlham Əliyevin çıxışlarında güclü məntiq həmişə özünü göstərmişdir. Bir neçə misala müraciət edək: *“Regionun gələcək inkişafı, integrasiya layihələrinin icrası ilə bağlı bizim aramızda fikir ayrılığı yoxdur. Mən deyə bilərəm ki, Türkiyə, Rusiya, İran rəhbərləri ilə bu məsələylə bağlı mənim bir çox söhbətlərim olub, xarici işlər səviyyəsində. Baş nazirlərin müavinləri səviyyəsində məsləhətləşmələr, təmaslar olub və biz faktiki olaraq tam, yekdil fikir sərgiləyirik ki, bu imkandan maksimum səmərə ilə istifadə edək” (5).*

Bu qarışıq tipli mürəkkəb cümlədə həmcins sadə cümlələr, sonra məqsəd budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə bütövlükdə bir məntiqi fikri təsdiq edir.

İlham Əliyev AŞPA-da Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri olarkən Strasburqdan Azərbaycan Televiziyasına verdiyi müsahibəsindəki məntiqliyə də diqqəti çəkmək olar. İlham Əliyev demişdir: *“Bizim bütün dəlillərimiz və sübutlarımız faktlar üzərində qurulubdur. Erməni deputatı kimi havadan götürülmüş yaxud da hər hansı şeyiə xarakterli məlumatları vermirik. Biz bunu özümüzə rəva bilmirik”*.

Buradakı 2 məntiqi problemə nəzər yetirək:

1) *Analitik təhlil*: Bizim dediklərimiz doğrudur, çünki faktlara əsaslanır. Erməni deputatın dedikləri isə əhəmiyyətsiz, mənasız olduğu üçün ona heç fikir vermək lazım deyil. Çünki məlumatları havadan götürülmüş və şeyiə xarakterlidir.

2) *Məntiqi problem*. Biz onlar kimi hərəkət etməyi-yalan məlumat verməyi “Özümüzə rəva bilmirik”, çünki biz haqq tərəfdarıyıq. İşimiz də haqq işidir.

5. Zənginlik. Nitqin əsas keyfiyyətlərindən biri də zənginlikdir. Natiq hansı məsələdən bəhs edirsə, onu zəngin ifadələrlə, faktlar və rəqəmlərlə təqdim etməlidir. Əks təqdirdə, onun nitqi, fikri dinləyicidə dərin fikir və bu fikrə inam oyatmaz. İlham Əliyevin nitqi bu cəhətdən də diqqətə layiqdir. Bu bir də ondan irəli gəlir ki, İlham Əliyev zəngin biliyə və erudisiyaya malikdir. Məsələn, 1) İlham Əliyev mətbuat konfransında demişdir: *“Müharibədən əvvəl Ağdamda haradasa 40 minə yaxın insan yaşayıb. İndi artıq əhali artıb, 50 mindən çoxdur. İndi 50 min, bəlkə də 70 minlik bir şəhər planlaşdırmalıyıq. Biz bu şəhərin baş planının infrastrukturunu inşa etməliyik. Ondan sora binalar inşa edilməlidir. O cümlədən məktəblər, xəstəxanalar tikilməlidir.*

Bu böyük bir zaman tələb edir. Yenə də deyirəm ki, bizim əsas yarışacağımız zamandır. Çünki vəsait də var, bütün gücləri də səfərbər etmişik.” Burada ifadə edilən kiçik bir fikirdə necə zənginlik olduğu diqqəti çəkir. Birinci rəqəmlərlə Ağdamda görüləcək işlər aydınlığı ilə bildirilir, ikinci vəsait var və ondan ağılsız istifadə etmək olmaz. İşlər ardıcıl görülməli, biri digərinə yol açmalıdır fikri aydınca özünü göstərir.

6. Canlılıq. Natiqin nitqini canlı edən bir neçə amil vardır. Birinci, avazın dəyişməsi, nitqin tempinin dəyişməsi, jestlər, mimikalar, nəhayət, müxtəlif işarələrlə canlı nitqi qurub dinləyicini cəlb etmək olar.

Prezidentin nitqində canlılığa aid bütün əlamətlərin yer aldığı bir situasiyaya diqqət edək:

2021-ci il fevralın 26-da Prezident İlham Əliyevin 35 mediya qurumu nümayəndələrinin 50-dək sualına 4 saat, 4 dildə cavab vermişdir. Bu bəlkə də dünyada misli, bərabəri olmayan tədbir idi.

Mətbuat konfransında “İron” xəbər agentliyinin müxbiri Azərbaycan Prezidentinə belə bir sual verdi: *“Cənab Prezident, hazırda terrorçuluq beynəlxalq icma üçün böyük bir çağırışıdır. Dağlıq Qarabağ müharibəsində terrorçuluq qruplarının iştirakı barədə xəbərlər yayılmışdır və bu da regional ölkələrə təsir göstərib. Hansı kollektiv şəkildə tədbirlər aparılmalıdır ki, bu cür çağırışa cavab verilsin və Azərbaycan Respublikası bu kontekstdə hansı tədbirləri etməlidir?”* (6).

Bu ikibaşlı sualın arxasında çox mətləb gizlənilir. Sualın düşmən mövqeyindən verildiyi aydın idi. Cənab Prezident bu situasiyaya lazımı sözlər seçib öz nitqini canlı şəkildə qurdu. Əvvəlcə, Prezident özü xüsusi intonasiya ilə sual verdi: *“Siz terrorçu qruplar barədə “hesablar” dedikdə bəzi istinadlar vermişiniz. Dəqiqləşdirə bilərsinizmi hansı “hesabatlar barədə” danışırımsız? Biz bəzi hesabatlarda regional xəbər agentliklərindən bunu eşitmişik. İcazə versəniz, mən onları söyləyərdim.*

Sizin sualınız, bir növ, ittihama bənzəyir. Ona görə mən bilmək istərdim hansı “hesabatlara” istinad edirsiniz? Torpaqların azad olunmasında heç bir terrorçu adlandırılmadığınız insanlar iştirak etməyib. Bunu bizim ordumuz edib. Bu, sadəcə, Azərbaycanı ittiham etməkdir. Xahiş edirəm sualınızda daha məsuliyyətli olun.”

Burada Prezidentin əl hərəkətləri, intonasiyası, cümlə quruluşu onun məsələnin mahiyyətini açmağa kömək edir. Bununla, Prezident örtülü şəkildə bildirdi ki, siz əsaslandırıdığınız erməni mənbələridir və bizi yalnız ermənilər yalan məlumatlarla ittiham edir.

Nitqin gözəlliyi fikrin izah olunmasına kömək edir. Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Prezidentində bu gözəl keyfiyyətlər vardır. Mühəribənin qurtarmasına 13 gün qalmış, yəni 28 oktyabr 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti növbəti müsahibəsini Almaniyanın ARD televiziya kanalının müxbirinə verirdi. Bu müsahibə hamının yadındadır. Jurnalist-müxbir qadın çox qərəzli, qeyri-dəqiq, bəzən də heç bir əsası olmayan sualları ittiham ahəngində verirdi. Amma jurnalist qadının bu cür davranışı İlham Əliyevi çətin vəziyyətə sala bilmədi. Çünki Prezidentin zəngin bilik arsenalı, yüksək əxlaqi keyfiyyətləri və alicənablığı ona bu qərəzli, qeyri-dəqiq suallara təmkinlə cavab verməyə sövq etdi. Bu situasiyanı yaradan sual belə idi: *“Biz orada, bu ərazidə olduqda bizdə belə bir sual ortaya çıxdı. Nəyə görə Qarabağ Azərbaycan üçün bu qədər önəmlidir? Orada resurslar var, yox, bu rəmzi məna daşıyır?”*

Prezident sualın cavabını sakitcə, məğrur şəkildə, bir qədər də, yumoristik şəkildə verdi: *“Elzas lotarengiya sizin üçün önəmlidir? Bavariya sizin üçün önəmlidir? Yaxud Reyn Vestfaliya? Bu bizim torpaqdır, Beynəlxalq səviyyədə tanınan bizim ərazimizdir. Bu resurslar məsələsi deyil. Əsas resurslar burada, Bakıdadır. Bu, ədalət məsələsidir, bu, milli qürur məsələsidir və bu, beynəlxalq hüquq məsələsidir. Beynəlxalq hüquq və bütün Beynəlxalq ictimaiyyət Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanıyır. Biz ədaləti bərpa edirik və biz BMT Təhlükəsizlik Şurasınının 27 il ərzində kağız üzərində qalan qətnamələrini icra edirik.”*

Bu müsahibədə prezidentin nitqinin canlı, ardıcıl və mənalı olduğunun şahidi oluruq: İlham Əliyev jurnalistlərə müsahibə verərkən yüksək kübarlıq nümayiş etdirirdi. Azərbaycan dilində səlis danışdı, heç zaman rus sözlərindən istifadə etmədi. O, bir natiq kimi zəngin söz ehtiyatına malik olduğunu nümayiş etdirirdi. Danışarkən duruxmaz, söz arxasında olmaz, nitq söyləyərkən, nitq və ifadələrin təkrarına yol verməzdi Düzgün seçilən nitqi təsirli idi. Onun nitqi estetik cəhətdən gözəl idi, çünki çıxışı zamanı ifadəlilik vasitələri yerində işlədirdi, leksik və frazeoloji sinonimlər, nidalar, müraciətlər, ritorik suallar, yerli yerində idi. Bir ölkə başçısının kamil nitq siyasəti nümayiş etdirməsi üçün vəziyyətlərin olması vacibdir və bu İlham Əliyevdə var.

7. Yığcamlıq. Natiqin hər zaman bir məsələni şərh edərkən uzun-uzadı danışması düzgün deyil və buna əslində, ehtiyac yoxdur. Doğrudur, əlavə məlumatlar dinləyicinin biliyini artırır. Amma bu həm danışanı, həm dinləyəni əsas məsələdən uzaqlaşdırır bilər, ritorun çıxışınının effektini azaldır. Məsələn, insan əxlaqi haqqında danışan natiq dünya alim və mütəfəkkirlərindən 150-200 misal gətirərsə, ona kim qulaq asar? Buna məntiqin əsas kafi qanunu da yol verməz. Bu qanun tələb edir ki, biz fikri qısa şəkildə bir üsulla sübut etdikdən sonra, başqa dəlillərə ehtiyac yoxdur. İlham Əliyevin nitqinin yığcamlığı da bu məntiqi çərçivə içərisində olur. O, Prezident olduğunun ikinci ilində çıxışlarının birində demişdir: *“Mən hamınızı əmin etmək istəyirəm ki, bu siyasətə (H.Əliyev siyasətinə) sadıq qalacağam. Azərbaycanda söz və mətbuat azadlığı bundan sonra da təmin olunacaq. Bu azadlıqlar hər bir cəmiyyətin uğurlu inkişafı üçün ən vacib amillərdəndir.”*

8. Ahəngdarlıq.

Şifahi nitqi fərqləndirən cəhətlərdən biri nitqin ahəngdarlığıdır. Azərbaycan dili ahəngdarlığı ilə seçilir: *“Azərbaycan dilində yüksələn intonasiya ilə tələffüz olunan açıq hecaların çoxluğu nitqin ahəngdarlığını təmin edən xüsusiyyətlərdən biridir.”* Nitq axınında sözlərin düzülüşü, faktların təkrarı müəyyən qanuna tabe olmalıdır. Prof. A.Babayev nitqin əsas keyfiyyəti kimi ahəngdarlığı belə səciyyələndirir. *“Nitqin ahəngdarlığı fonetik səviyyəli ahəng qanununa riayət etmək deyil. Doğrudur, ritor bütün çıxış boyu sözlərinin, söz birləşmələrinin vurğusuna, uzun və ya qısa tələffüz edilməsinə fikir verməlidir. Bununla belə,*

ahəngdarlıq dedikdə nitqdə iki cəhət nəzərə alınmalıdır. Birinci, alçaq tondan başlayıb uzaya doğru getmək; ikinci faktoloji materialı nitq boyu bərabər paylamaq. Əgər natiq bədii-nağılvari ahənglə, sözlərlə danışib, sonradan bütün cümlələrini faktlar və rəqəmlərlə yükləsə asana alışımsız dinləyicilər faktların çoxluğundan usana bilər. Onda ritor məqsədində çata bilməz. Bu, nitqin ahəngdarlığının pozulması faktı olacaqdır. Cənab İlham Əliyevin nitqi isə uzun və qısa olmasından asılı olmayaraq həmişə ahəngdar və axıcı olur. Ona görə də onu saatlarla dinləyənlər yorulmur. Məsələn, İlham Əliyev ARDNŞ birinci vitse Prezidenti olanda ABŞ-a etdiyi səfər zamanı ona verilən suallara verdiyi cavab öz ahəngdarlığı və ardıcılığı ilə diqqət çəkir; ona verilən suala cavab olaraq İlham Əliyev deyir: “Hər bir ölkənin öz xalqının iradəsinə uyğun olaraq müqəddəratını təyin etmək hüququ vardır. Azərbaycan xalqı artıq seçimini etmişdir. Öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra yeni konstitusiyaya qəbul olundu. Həmin konstitusiyada insanların əsas hüquq və vəzifələri göstərilmişdir. Referendum vasitəsilə qəbul olunan bu konstitusiyaya xalqın 90%-dən çoxu səs vermişdir və biz səs vermiş insanların hüquqlarına hörmət etməliyik.”

Bu kiçik sitatdan görünür ki, cümlələr ardıcıl olaraq bir-birini tamamlayır. Belə bir məntiqi ardıcılıq intonasiyanın da bir xətt üzrə qalxmasını tələb edir ki, ahəngdarlıq da budur.

9. Konkretlik. Natiqin nitqi dinləyicinin fikrini müxtəlif istiqamətlərə yönəltməməlidir. Əgər natiq öz fikrini yayqın şəkildə bildirsə, dinləyicilər onun nitqindən tam bir fikir məlumat əldə edə bilməzlər. Ona görə də, ritor fikrini konkret qurmalı, cümlələr bir-biri ilə əlaqələnməli, məna cəhətdən bir-birini tamamlamalıdır. Bəzən natiq ona verilən sualı elə təsdiqləyici şəkildə tamamlaya bilər. İlham Əliyev bu cəhətdən də irəli getmişdir. O, 2003-cü ildə BDUnun tələbələri ilə görüşdə çox məzmunlu, dərin mənalı çıxışdan sonra tələbələrin suallarına cavab vermişdir. Onların sualına verəcəyi cavabları bu sözlərlə başlamışdır: *“Bəli, çox yaxşı. Mən sizinlə razıyam. Bəli, siz haqlısınız. Bu üsul anlaşılıq üçün dəqiqlik və konkretlik (bir-mənalılıq) üçün çox əhəmiyyətlidir.”*

10. Sadəlik. Nitqin əsas müsbət keyfiyyətlərindən biri də sadəlikdir. Bəzən yarımçıq ziyalı və ya dayaz bilikli alimlər nitqlərini əcnəbi sözlərlə, terminlərlə doldururlar ki, onlara bilikli desinlər. Belə adamları XX əsrin əvvəllərində C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov və başqaları kəskin tənqid etmişlər. Məsələn, N.Nərimanov düzgün cümlə qurmayıb özünü rusca bilən kimi göstərənləri tənqid edərək *“Qospodin pedsedatelin mneniyası komissiya təşkil etməkdir”* - deyir və bu nitqi zibillənmiş hesab edirdi.

İlham Əliyev poliqlot bir natiq olduğu halda bir dildən sözü başqa dilə köçürmür. Hansı dildə danışırsa, məhz həmin dilin söz və ifadələrini işlədir. Biz onun yalnız Azərbaycan dilindəki nitqindən bəhs edirik və burada onun başqa dildən gəlmə, başa düşülməyən sözlər və terminlər işlətdiyini görmürük. Məsələn, İlham Əliyev ARDNŞ birinci vitse prezidenti olanda ABŞ və başqa ölkələrə çox səfərlər edir və müsahibələr aparırdı. Yenə ABŞ-da olarkən ona Hindistanla bağlı belə bir sual verilir: *“Azərbaycanın Hindistanla münasibətləri hansı səviyədədir?”* Çünki məlumdur ki, Hindistan da müstəqil, demokratik ölkədir və Azərbaycanın müstəqilliyini tanımış ölkələrdəndir.

İlham Əliyev: *“Hindistanla çox yaxşı əlaqələrimiz vardır. Hindistanın çox nüfuzlu nümayəndə heyətləri Azərbaycana gəlmişdir. Neft naziri də ölkəmizə səfər etmişdir. Biz bütün ölkələrlə, o cümlədən Hindistanla əməkdaşlığa hazırıq. Lakin problemlərimiz ondan ibarətdir ki, maliyyə qıtlığı üzündən biz Hindistanda səfirliyimizi, ticarət nümayəndəliyimizi açma bilmirik. Lakin Hind biznesmenləri Azərbaycanda çox fəaldırlar. Bilirəm ki, onlar ticarətlə çox uğurla məşğul olurlar. Bakıda Hindistan restoranı vardır. Onlar bir neçə ticarət obyektlərini uğurla idarə edirlər. Məncə bizim çox yaxşı əlaqələrimiz vardır. Lakin Azərbaycanla Hindistan arasında çox uzun məsafə vardır. Bizim burada səfirliyimiz yoxdur. Bu əlbəttə bir çox çətinliklər yaradır.”*

Bu cavabda bircə dəfə də olsun, başa düşülməyən söz, yersiz ifadə işlənməmişdir. Bu da, sadəliyin, konkret dəqiqliyin parlaq nümunəsidir.

Bu məqalədə biz Prezident İlham Əliyev şəxsiyyətinin və nitqinin yüksək keyfiyyətlərlə zəngin olduğundan bəhs etdik. İlham Əliyev cəmi 44 gündə dünya tarixinə görünməmiş bir qəhrəmanlıqlar və müdriklik səhifəsi yazmışdır. O, çoxşaxəli Prezidentlik fəaliyyəti ilə bərabər, elə böyük iş nümunəsi göstərdi ki, bu, Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə yazılacaq. İşğal olunmuş torpaqlarımızın, doğma şəhər və kəndlərimizin cəmi 44 günə qaytarılması, minimum canlı qüvvə itkisi ilə sürətlə irəli getmək, hər gün xalqa qələbə müjdəsi vermək heç bir dövlət başçısına qismət olmamışdır. Özü də, nəzərə almaq lazımdır ki, hər gün xalqa qələbə müjdəsi ilə televiziyada çıxış edən Prezident rəsmi diplomatik üslubda deyil, xalq danışığı üslubunda çıxış edirdi. Bu üsul onu xalqımıza bir daha sevdirdi, xalqda Vətən sevgisini ən yüksək zirvəyə qaldırdı. Bu isə, Prezident-xalq birliyinin görünməmiş təzahürünə çevrildi. Hamı Vətən, qələbə haqqında düşündü. Ona görə də, heç hərbi mükəlləfiyyəti olmayan yüzlərlə insan cəbhəyə düşmənlə vuruşmağa getmək üçün müraciət etdi.

Müharibə getdiyi günlərdə bizi istəyən, istəməyən onlarla xarici mətbuat nümayəndəsi ilə ingiliscə, rusca, türkcə danışırdı (Fransadan gələn də ingiliscə danışırdı, yoxsa ona fransızca cavab verə bilərdi). Çoxları təəccüb edir ki, belə unikal keyfiyyətlər bir şəxsə necə təzahür edə bilər? Bu suala qısa cavab vermək filoloqlara qəribə görünməz.

İlham Əliyev kimdir? O, dünya siyasətçiləri arasında şərəfli yer tutan, Azərbaycan xalqının ümummilliyə lideri Heydər Əliyev məktəbinin ən qabil məzunudur. H.Əliyev onu həmişə özü ilə Azərbaycanın müxtəlif yerlərinə aparardı ki, Vətəni görsün, tanıсын və sevsin. Bunu biz İlham Əliyevin Sovetlər dönəmində Şuşada çəkirdikləri fotonu televiziyada nümayiş etdirdiyi zaman gördük.

Prezident İlham Əliyev cəmi 17-18 ildə dövlətçiliyin bütün sahələrində qələbələr qazanmışdır. Belə ki, siyasətşünaslıq, iqtisadiyyat, beynəlxalq münasibətlər, xalqın rifah halının yüksəlməsi, regionların inkişafı, elmin, sənətin bütün sahələrinin inkişafı və s. sahələrin hər birindən bir neçə dissertasiya yazmaq olar və yazılacaq.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 5 avqust tarixli №108 sayılı qərarı. Azərbaycan Respublikası prezidenti kitabxanası.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası / – I cild. – Bakı: – 2004.
3. Azərbaycan Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə qədər / – Bakı: – 2004.
4. Babayev, A.M. Azərbaycan dili (Ali məktəblərin rus bölmələri üçün dərslik). Bakı: – Nurlan, 2004.

İnternet resursları:

5. <https://prezident.az>
6. www.muellim.edu.az

А.А.Ядигарова

Риторика, основные качества речи и речь Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева

Резюме

В данной статье широко обсуждаются все высокие качества личности и речи Президента Ильхама Алиева. Автор классифицирует и различает официальный дипломатический стиль речи и неофициальные речевые моменты Президента. А также схожие моменты выступления на разных встречах подробно обсуждаются в примерах. Очень важно отметить, что обращение Президента к народу по телевидению в специальных прямых эфирах во время 2-й Карабахской войны является неотъемлемой частью выступления, при этом оно очень простое, так как его должен понять каждый гражданин республики, а также искренность в речи была прекрасно принята нацией.

Данная статья может быть использована в научных целях учеными, научная программа, которых относится к языкознанию и филологии.

A.A.Yadigarova

**Rhetoric, main qualities of speech,
President of Azerbaijan Republic Ilham Aliyev's speech
*Summary***

This article is widely discussing all the high qualities of President Ilham Aliyev's personality and speech. The author classifies and distinguishes official diplomatic style speech and non-official speech moments of the president. As well as similar speech points in different meetings are closely discussed within examples. It is very important to mention that the speech of the President to the nation via TV in a special live broadcast during the 2nd Karabakh War belongs to an inseparable part of the speech while being very simple as if each citizen of the republic should easily understand, as well as sincere in the speech was lovely accepted by the nation.

This article can be used for scientific purposes by scholars whose scholarship program belongs to linguistics and philology.

Rəyçi: filol.e.d., prof. A.M.Babayev

Redaksiyaya daxil olub: 16.09.2022